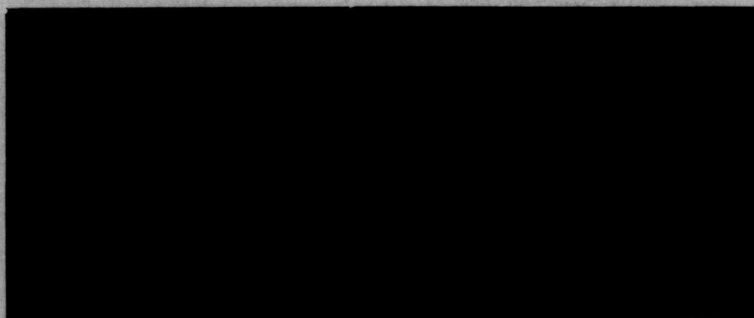
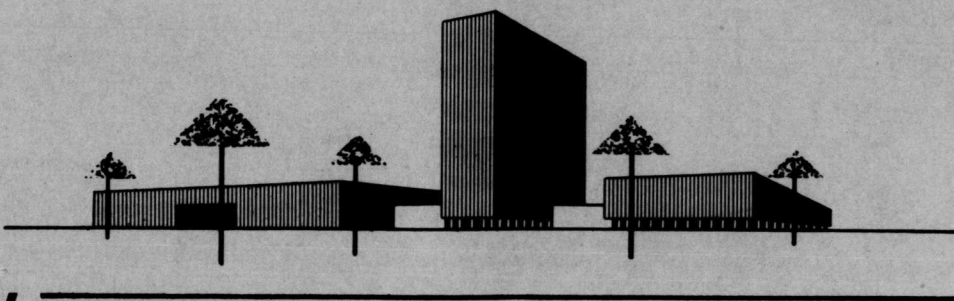

TILL

Tilburg papers in language and literature

Tilburg
University

BMS001006597
S3525
Grize Literatuur

TILL

Tilburg papers in language and literature

Het informatieve gehalte van het rapport
"Het literaire boek. Schets van de stand
van zaken."

D.J. Tilborghs

48

Boekmanstichting-Bibliotheek
Herengracht 415 - 1017 BP Amsterdam
Tel.: 243736/243737/243738/243739

februari 1984

820.29

**Tilburg
University**

Dept. of Language and Literature
P.O. Box 90153

5000 LE Tilburg

The Netherlands

D.J. Tilborghs

Het informatieve gehalte van het rapport "Het literaire boek. Schets van de stand van zaken".*

1. Inleiding

Onderzoek naar de materiële aspecten van boeken - de productie, distributie en consumptie - werd en wordt in Nederland in bescheiden mate ondernomen. Zonder twijfel hangt dit samen met het feit dat het onderzoek vanuit een veelheid van perspectieven dient te geschieden om vragen over deze onderling samenhangende zaken te kunnen beantwoorden. Daarnaast speelt het feit een rol dat boeken in de eerste plaats van belang worden geacht vanwege hun inhoud. Vragen die over boeken worden gesteld hebben daarom in verreweg de meeste gevallen betrekking op inhoudelijke aspecten. Zij betreffen zelden het schrijven, vervaardigen, verspreiden en verwerven van boeken. De samenhangen tussen de net genoemde aspecten van het boek zijn bijgevolg in hoge mate onbekend.

Het aantal onderzoeksrapporten over de materiële positie van het boek is gering. Bovendien doen deze rapporten vooral verslag van inventariserend, beschrijvend onderzoek. Pogingen tot het opstellen en toetsen van hypothesen worden nauwelijks ondernomen.

Nog zeldzamer zijn rapporten waarin aandacht wordt gegeven aan materiële aspecten van het literaire boek. Eén zo'n rapport is "Het literaire boek. Schets van de stand van zaken" van A.W.M. Coenen. Het werd vervaardigd in opdracht van het voormalige Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk en verscheen in 1980¹. Dit rapport neemt een unieke positie in: het is tot dusverre het enige in Nederland uitgebrachte verslag van een wetenschappelijk onderzoek dat informatie wil verschaffen over een veelheid van zaken be-

* Ik dank H. Verdaasdonk voor zijn commentaar op eerdere versies van dit stuk.

treffende de produktie, distributie en consumptie van literaire werken. Het is tevens een publikatie waaraan anderen gezag en belang toekennen. Dit blijkt uit de talrijke instemmende verwijzingen naar het rapport in andere studies (2).

In mijn ogen echter maakt de studie van Coenen haar pretentie in onvoldoende mate waar. De verstrekte informatie is uiterst summier. Tevens kent het rapport ernstige gebreken. Het biedt geen basis voor het beantwoorden van een aantal fundamentele vragen over de materiële aspecten van het literaire boek. Een substantieel gedeelte van Coenens stellingen berust op niet nader gemotiveerde schattingen; in een aantal gevallen is de verstrekte informatie aantoonbaar onjuist.

In dit artikel zal ik trachten deze beweringen als volgt te onderbouwen. Ik bespreek enige ontwikkelingen rondom het (literaire) boek die, naar de mening van partijen uit het boekenvak, negatieve effecten hebben c.q. zullen hebben voor de beschikbaarheid van het (literaire) boek. De inschatting van deze effecten vereist inzicht in een aantal basisaspecten van de produktie, distributie en consumptie van het (literaire) boek. Ik ga na welke informatie Coenen over deze basisaspecten te berde brengt en wijs daarbij op de aanzienlijke lacunes en gebreken die zij vertoont.

Twee ontwikkelingen rond het (literaire) boek worden aan de orde gesteld. De eerste is de dreigende aantasting van het stelsel van collectieve verticale prijsbinding inzake het boek. Zij wordt besproken in par. 2. De tweede ontwikkeling betreft de verzwakking van de positie van de assortimentsboekhandels. Deze verzwakking zou zijn teweeg gebracht door sterke groei van de openbare bibliotheken en, tot voor kort, van de boekenclubs. Deze ontwikkeling wordt besproken in par. 3.

2. Het opheffen van het stelsel van collectieve verticale prijsbinding.

In Nederland geldt ten aanzien van boeken een stelsel van collectieve verticale prijsbinding. Globaal gesproken houdt dit stelsel in dat boeken die afkomstig zijn van erkende uitgevers, uitsluitend mogen worden verkocht tegen de door hen vastgestelde publieksprijs.

De Europese Commissie heeft op 25 november 1981 een besluit genomen dat, indien het wordt geëffectueerd, dit stelsel zal ondermijnen. In dit besluit wordt de overeenkomst nietig verklaard welke gesloten is door de koepelorganisaties uit de boekenwereld in Nederland en België. Deze overeenkomst strekt tot wederzijdse bescherming van de in beide landen vigerende stelsels van collectieve verticale prijsbinding. Op het moment waarop ik dit artikel schrijf is de overeenkomst evenwel nog van kracht. De koepelorganisaties hebben namelijk bij het Europese Hof beroep aangetekend tegen het besluit van de Europese Commissie. Dit hof heeft bepaald dat het besluit niet mag worden geëffectueerd, zolang er geen uitspraak is gedaan over de rechtmatigheid daarvan.

Het boekenvak oordeelt uiterst negatief over de aantasting van het systeem van vaste publieksprijzen voor boeken. Men meent dat de ondermijning van het systeem op termijn zal resulteren in een beduidend minder omvangrijk en pluriform aanbod van boeken en, daarmee, in een ernstige verschraling van de cultuur. Voorts verwacht men dat een dergelijke verschraling in het bijzonder rampzalig zal zijn voor het literaire boek. Deze verwachting is gebaseerd op het volgende. Indien het stelsel van collectieve verticale prijsbinding inzake het boek wordt ondermijnd, krijgen de in literatuur gespecialiseerde boekwinkels de beschikking over minder geld voor het financieren van de verliezen die geleden worden op een groot deel van de literaire titels binnen hun assortiment. Dit heeft tot gevolg dat een aantal verkooppunten met een ruime voorraad van literaire titels verdwijnt, en dat de prijzen stijgen van het in economisch opzicht zwakke segment

van het aanbod aan literaire boeken. Deze negatieve effecten leiden op hun beurt tot een sterke daling van de omzet aan literaire werken. Deze negatieve ontwikkeling binnen de distributie- en consumptiesfeer vindt vervolgens haar neerslag in de produktiesector. In eerste instantie loopt de gemiddelde winstgevendheid van literaire titels terug, wordt de verhouding tussen de aantallen winstbrengende en verliesgevende titels ongunstiger, en krijgen literaire auteurs minder royalty's uit de verkoop van hun boeken. Als reactie daarop zullen de uitgeverijen van literaire boeken hun produktiebeleid bijstellen: zij zullen minder literaire titels uitbrengen waarvan een laag economisch rendement wordt verwacht. Zulke titels omvatten literaire debuten, werken uit de economisch marginale genres (poëzie, toneel en essays), alsmede een substantieel deel van de titels uit het genre "literair verhalend proza". Dit leidt op den duur tot een wijziging van de omvang en samenstelling van de literaire fondsen van uitgevers ten nadele van de weinig profijtelijke literaire titels. Een gevolg hiervan is weer dat er minder manuscripten van literaire schrijvers in boekvorm worden gepubliceerd, hetgeen ertoe leidt dat de groep literaire auteurs in omvang afneemt. Het uiteindelijke resultaat van al deze ontwikkelingen is een minder groot aanbod van literaire boeken, in het bijzonder van die boeken waarvoor slechts bij een klein publiek belangstelling bestaat.

In de bovenstaande uiteenzetting worden enige concrete materiële aspecten van het literaire boek genoemd. Welke gegevens biedt Coenen hierover? Voordat deze vraag wordt beantwoord, dient te worden gezien wat de auteur onder "literaire boeken" verstaat. Anders blijft duister waarop zijn informatie betrekking heeft.

Coenen stelt dat het moeilijk, zo niet onmogelijk, is een definitie van literatuur te geven die is gebaseerd op tekstuele kenmerken, bijvoorbeeld de originaliteit van het taalgebruik. Daarom besluit hij een pragmatische omschrijving te hanteren: "Literatuur is datgene dat uitgevers als litera-

tuur accepteren." ³. Hieraan voegt hij in een voetnoot het volgende toe: "Wat uitgevers onder literatuur verstaan wordt in de U.G.I. (Universele Genre Indeling-DJT) ingedeeld onder de categorieën met de kode 410 en 413, 416 en 910 (respectievelijk literaire romans, verhalen en novellen; gedichten; toneel; literaire non-fictie - DJT)." ⁴.

Het hanteren van een pragmatische omschrijving van literatuur is aanvaardbaar. Immers, tot op heden is men er niet in geslaagd een instrument te ontwikkelen waarmee op eenduidige wijze op basis van tekstuele kenmerken kan worden uitgemaakt aan welke boeken het predikaat "literair" toekomt en aan welke niet. Derhalve kunnen in het kader van een empirisch onderzoek deze kenmerken niet gebruikt worden voor het maken van een onderscheid tussen literaire en niet-literaire boeken. Toch is het de vraag of Coenen er goed aan doet een pragmatische omschrijving te bezigen waarin het aan uitgevers overgelaten wordt uit te maken welke boeken van literair gehalte zijn en welke niet. Het predikaat "literair" is immers een gevaloriseerde kwalificatie en deze omstandigheid kan voor uitgevers, vanwege materiële en ideële belangen, aanleiding zijn haar ook toe te kennen aan boekwerken die in de ogen van andere beoordelaars (met name literaire critici) een dergelijk predikaat niet verdienen. Zonder het echter te beseffen, ondervangt Coenen dit bezwaar en wel door de operationalisatie van zijn omschrijving met behulp van de U.G.I.-codes 410, 413, 416 en 910. De toekenning van deze codes geschiedt namelijk niet door uitgevers, zoals Coenen stelt, maar door een speciale afdeling van het Centraal Boekhuis. Deze organisatie intermedieert tussen uitgeverijen en boekhandels. In de praktijk bestaat er een grote mate van overeenstemming tussen de soort boeken die worden voorzien van de genoemde U.G.I.-codes en de soort boeken die de "communis opinio" rangschikt onder literatuur. Derhalve heeft Coenen een adequaat middel in handen om in het kader van zijn onderzoek literaire en niet-literaire werken van elkaar te onderscheiden. Daarnaast echter stelt hij in een aantal cruciale gevallen stilzwijgend literaire boeken

gelijk aan een geheel andere verzameling boeken, namelijk de categorieën "romans en novellen" en "dichtwerken" welke voorkomen in de titelproductie-statistieken van de VBBB, de Vereniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels⁵. Het ontgaat Coenen dat deze categorieën alle fictietitels voor volwassenen omvatten, met uitzondering van toneelwerken; dus deels boeken die de gememoreerde "literaire" U.G.I.-codes⁶ dragen, deels boeken met geheel andere U.G.I.-codes en die gemeenlijk worden aangeduid met termen als "ontspanningslectuur" of "triviale lectuur". Daardoor rekent Coenen boeksoorten tot de literatuur die volgens de heersende opvatting daartoe in het geheel niet behoren. Bovendien laat Coenen, door literaire werken gelijk te stellen met twee grote klassen fictie-titels, het weliswaar kleine segment literaire niet-fictie buiten beschouwing. Deze onzorgvuldigheid heeft meer dan eens tot gevolg dat er niet ter zake doende of zelfs onjuiste informatie wordt verschaft over de materiële aspecten van het literaire boek.

Zoals gezegd, wordt verwacht dat een aantasting van het systeem van vaste publieksprijzen voor boeken tot een verminderde omzet van literaire boeken leidt⁷. Wie over dit onderwerp onderzoeksvragen zou willen stellen kan aan het rapport van Coenen twee soorten informatie ontleen. Ten eerste: globale gegevens over de omzet - in geld en exemplaren - van alle literaire boeken in Nederland gedurende de periode 1975-1977⁸. Het gaat hier om nieuwe en reeds bestaande literaire werken, en om oorspronkelijk Nederlandse en vertaalde literaire boeken. Coenen laat in het midden of zijn informatie ook betrekking heeft op geïmporteerde vreemdtalige titels. De genoemde boeksoorten dragen de eerder gememoreerde "literaire" U.G.I.-codes. Over de omzet - in geld en in exemplaren - van twee categorieën literaire boeken in de jaren 1969 en 1979 wil Coenen meer gedetailleerde informatie verstrekken, namelijk over nieuwe en herdrukte oorspronkelijk Nederlandse literaire titels, en over een uitsplitsing van deze categorie: nieuwe oorspronkelijk Nederlandse lite-

raire titels. Volgens Coenen werden er in 1979 van de titels uit deze twee categorieën respectievelijk + 1,7 en 0,96 miljoen exemplaren verkocht tegen een bedrag van respectievelijk 25,5 en 14,4 miljoen gulden⁹. Deze informatie is echter niet correct. De waarden die Coenen toekent aan enkele grootheden waaruit hij haar afleidt zijn deels onbetrouwbaar, deels onjuist. De grootheden die hij gebruikt zijn: de jaarproduktie van oorspronkelijk Nederlandse literaire titels, de jaarproduktie van nieuwe oorspronkelijk Nederlandse literaire titels, de gemiddeld verkochte oplage per literaire titel, en de gemiddelde verkoopprijs van een literaire titel. De waarde die Coenen toekent aan de grootheid "gemiddeld verkochte oplage" - 2000 exemplaren¹⁰ - berust op een in het geheel niet onderbouwde schatting. De waarden die hij toekent aan de grootheden "jaarproduktie van oorspronkelijk Nederlandse literaire titels" en "jaarproduktie van nieuwe oorspronkelijk Nederlandse literaire titels" zijn ondeugdelijk. Zij betreffen namelijk niet uitsluitend titels die voorzien zijn van de "literaire" U.G.I.-codes, maar titels uit de categorie "romans en novellen" van de titelproduktie-statistieken van de VBBB. Hierboven heb ik reeds vermeld dat titels uit deze categorie, gelet op de vigerende opvatting over literatuur, slechts voor een klein deel bestaan uit als literair aan te merken titels. Aan de onderhavige grootheden worden derhalve veel te hoge waarden toegekend.

Eerder is de opvatting binnen het boekenvak ter sprake gekomen volgens welke een teruglopende omzet van literaire boeken een negatief effect heeft op de gemiddelde winstgevendheid van literaire titels, op de verhouding tussen de aantallen winstbrengende en verliesgevende titels, en op de inkomsten van auteurs uit royalty's.

Over de gemiddelde winstgevendheid van literaire titels bevat het rapport van Coenen geen enkel gegeven. Wat de ratio tussen winstbrengende en verliesgevende literaire titels betreft, deze acht hij ongunstig. Hij stelt dat er van de + 2000 titels van romans en novellen die in 1979 werden uitgegeven er naar schatting 400 economisch rendabel waren, dat

wil zeggen niet verliesgevend¹¹. Over deze bewering dienen drie opmerkingen te worden gemaakt. Allereerst moet worden vermeld dat deze bewering niet meer behelst dan een arbitraire, niet verder toegelichte schatting. Voorts zegt het kengetal van 400 weinig omdat cijfers achterwege blijven over de omvang van de winsten en verliezen die worden gemaakt op titels. Bij afwezigheid van deze cijfers kan niet worden uitgemaakt of de winst op de 400 rendabele titels het verlies op de overige titels al dan niet overtreft. Maar vooral moet worden opgemerkt dat Coenen opnieuw alle titels uit de categorie "romans en novellen" als literaire titels beschouwt. Een ander gegeven over de rentabiliteit van literaire titels dat Coenen vermeldt, betreft het percentage literaire titels die in de periode 1945-1970 "werkelijk succesvol" waren, dat wil zeggen een verkochte oplage hadden van 12.000 exemplaren of meer. Dit percentage bedraagt volgens hem $\pm 0,5$ ¹². Dit cijfer is onjuist. De waarden die Coenen toekent aan de grootheden die een rol spelen bij de berekening van dat cijfer zijn ondeugdelijk. Deze grootheden zijn "het aantal literaire titels waarvan er in de periode 1945-1970 12.000 exemplaren of meer zijn verkocht" en "het totaal aantal literaire titels dat in de periode 1945-1970 is uitgebracht". Aan de eerste grootheid kent Coenen 67 toe. Dit is aantoonbaar onjuist. Blijkens de niet vermelde bron waaruit hij heeft geput - het onderzoek van Van der Zwan naar de sociale positie van de auteur uit 1971¹³ - betreft dit cijfer niet alle "werkelijk succesvolle" literaire titels uit die periode, maar uitsluitend de goed verkopende literaire titels uit het fonds van één uitgeverij. Het cijfer is derhalve te laag.

De tweede grootheid - het totale aantal literaire titels uitgebracht in 1945-1970 - stelt Coenen op 10.000. Ook dit cijfer is niet correct. Het heeft namelijk niet betrekking op de literaire titelproduktie maar - wederom - op de titelproduktie van romans en novellen in de periode van 1945-1970. Het cijfer is derhalve te hoog.

Aangezien het aantal "werkelijk succesvolle" literaire ti-

tels in de periode 1945-1970 door Coenen te laag en de literaire titelproduktie in dezelfde periode te hoog wordt geschat, is het beweerd percentage 0,5 van literaire titels met een oplage van 12.000 exemplaren of meer een (forse?) onderschatting.

Coenen meldt dat Nederlandse literaire auteurs jaarlijks per titel gemiddeld f 5.000,= aan royalty's ontvangen¹⁴. Hij komt tot dit bedrag door drie grootheden in aanmerking te nemen: het gemiddelde royalty-percentages van een literair auteur, de gemiddelde verkoopprijs van een literaire titel, en de gemiddelde verkochte oplage van een titel per jaar. Dit kengetal is veel te globaal. Het deelt niets mee over de grote mogelijke verschillen in royalty-inkomsten die er onafhankelijk van het genre dat zij beoefenen bestaan tussen de individuele literaire auteurs. Evenmin zegt het iets over de onderscheiden royalty-inkomens waartoe de beoefening van de genres verhalend proza, poëzie, essay en toneel leidt. Het bedrag van f 5.000,= is tenslotte een weinig solide kengetal, aangezien de waarde van tenminste één van de grootheden die bij de berekening zijn gebruikt, een lukrake gissing is. Het volgende citaat maakt dit duidelijk: "Stel de boekenprijs op f 20,= (de mediaan¹⁵ ligt in 1979 voor romans en novellen tussen de f 15,= en f 20,=; voor de dichtwerken tussen de f 10,= en f 15,=). Bij een royalty van 10% ontvangt de auteur dan f 2,= per verkocht boek. Stel de verkochte oplage bedraagt bij een looptijd van 2 jaar 5000 (het gemiddelde ligt naar schatting op \pm 2000), dat betekent een opbrengst van f 5.000,= jaarlijks."¹⁶.

Dit citaat illustreert overtuigend de uitermate speculatieve werkwijze van Coenen. Ook blijkt dat hij - opnieuw - literaire boeken gelijk stelt aan de boeken die worden ondergebracht in de categorieën "romans en novellen" en "dichtwerken" van de titelproduktie-statistieken van de VBBB.

Zoals al gezegd, zou de ondermijning van het stelsel van collectieve verticale prijsbinding ter zake van het boek

ertoe leiden dat uitgevers van literaire boeken hun productiebeleid bijstellen. Zij zouden het aantal economisch zwakke titels verminderen. Als zodanig kunnen worden aangemerkt literaire debuten en titels uit de segmenten poëzie, toneel en essay. Ook een groot deel van de titels uit het genre "literair verhalend proza" zal verdwijnen. Het rapport van Coenen bevat geen gegevens over de mate waarin de fondsen van de literaire uitgevers debuten bevatten en al evenmin over de segmentering van deze fondsen in titels uit de verschillende literaire genres. Alles wat het rapport hieromtrent te bieden heeft is een overzicht van de literaire titelproductie in één jaar van de 15 "op literair gebied belangrijkste uitgevers". Dit overzicht bevat een specificatie naar nieuwe en herdrukte, en naar vertaalde en oorspronkelijk Nederlandse titels¹⁷. Het cijfermateriaal hierover is echter niet volledig, noch is duidelijk voor welk jaar dit geldt. Voorts wordt een overzicht verstrekt van de "literaire titelproductie" van alle Nederlandse uitgeverijen gezamenlijk¹⁸. Ook nu weer verstrekt Coenen onder dit hoofd informatie over de productie van titels uit de categorieën "romans en novellen" en "dichtwerken" van de titelproductie-statistieken van de VBBB.

Het uiteindelijke resultaat van een aantasting van de vaste boekenprijs is een verschraling van het (literaire) boekenaanbod en een vermindering van het aantal literaire schrijvers wier werk uitgegeven wordt. Wie cijfermateriaal wil hebben omtrent volumes literaire titels die in Nederland beschikbaar zijn, verkrijgt van Coenen uiterst summiere informatie. Vermeld wordt dat het Centraal Boekhuis in een niet nader genoemd jaar ± 40.000 titels in huis had en dat deze voorraad voor 10,7% uit literaire romans en voor 1,8% uit dichtbundels bestond¹⁹.

Over het aantal Nederlandse auteurs van literaire boeken weet het rapport te melden dat het ligt tussen de 300 en 500²⁰. Deze informatie is niet bepaald nauwkeurig te noemen. Het betreft bovendien erg globale informatie. Zij biedt bij-

voorbeeld geen inzicht in de produktiviteit van auteurs of in de mate waarin zij binnen de onderscheiden literaire genres actief zijn. Maar vooral moet ernstig worden getwijfeld aan de betrouwbaarheid van deze informatie. Coenen zegt: "Naar schatting zijn er in Nederland zo'n 850 schrijvers waarvan ± 700 aangesloten bij de Vereniging der Letterkundigen VvL/V.v.s. De literaire auteur maakt slechts een deel uit van dit ledenbestand. Wanneer wij uitgaan van het aantal aanvragen voor aanvullende honoraria van het Fonds voor de Letteren (...), vinden wij + 250 literaire auteurs. Het werkelijke aantal literaire schrijvers is niet bekend, maar ligt tussen de 300 à 500."²¹.

3. Het effect van boekenclubs en openbare bibliotheken op de positie van de assortimentsboekhandels

Assortimentsboekhandels zijn van eminent belang voor het literaire boek. Zij vormen het enige verkoopkanaal dat het publiek in rechtstreeks contact brengt met een breed samengesteld aanbod van literaire werken en op die wijze daaraan een verkoopstimulans geeft. Een niet onbelangrijk gedeelte van het aanbod aan literaire boeken bestaat uit titels die gericht zijn op een klein publiek en die daarom in kleine oplagen worden gedrukt. Een bijzonder kenmerk van deze categorie titels is dat zij "slow-sellers" zijn en de uitgever en de boekhandelaar een zeer bescheiden winst of zelfs verlies oplevert. Dat zij niettemin figureren in het aanbod van de assortimentsboekhandels wordt mogelijk gemaakt door interne subsidiëring. Die vorm van subsidiëring behelst het gebruiken van een deel van de winsten uit de verkoop van snel- en normaallopende boeken (al dan niet van literaire aard) voor het dekken van de verliezen op langzaamlopende titels.

Het aantal assortimentsboekhandels, hun spreiding over het land alsmede de breedheid van hun voorraad aan literaire titels zijn in de voorbije jaren gestaag onder druk komen te staan. Mede debet aan deze ontwikkeling zijn, zo wordt ge-

steld, de boekenclubs en de openbare bibliotheken. Daarbij past de kanttekening dat de bijdrage van boekenclubs hieraan het sterkst is geweest in de jaren zeventig.

Boekenclubs bieden hun abonnees een beperkt assortiment van veel gevraagde titels tegen prijzen die aanmerkelijk lager liggen dan bij de reguliere boekhandelskanalen. Voor een (onbekend) deel van de cliëntèle van de assortimentsboekhandels is dit reden een aantal van hun boeken te betrekken van boekenclubs. In toenemende mate behoren hiertoe ook kopers van literatuur, de traditionele bezoekers van de assortimentszaken. Reden hiervoor is de aanbodstrategie van boekenclubs: meer en meer ruimen zij binnen hun titelaanbod een plaats in voor literaire titels om op die manier ook literaire lezers over te halen abonnee te worden.

Voor de assortimentsboekhandels zou dit betekenen dat zij een deel van de omzet aan goedlopende titels kwijtraken. Dit heeft weer tot gevolg dat de financiële middelen voor interne subsidiëring gaan ontbreken. Het niet te vermijden resultaat is inkrimping van het boekenaanbod, ombouw tot inloopzaak dan wel sluiting. Voor het langzaam verkopend segment van de literaire boeken is dit fnuikend. Behalve het financiële verlies zal er ook sprake zijn van een vermindering van de mogelijkheid om uit een breed aanbod te kiezen. Daardoor is er een gerede kans dat ook de omvang van de groep kopers afneemt.

Ook aan de openbare bibliotheken wordt een nadelig effect toegeschreven op de positie van de assortimentsboekhandels en bijgevolg ook op die van het langzaam verkopende literaire boek. De gunstige geografische spreiding van deze instellingen, de actualiteit en breedheid van hun collecties, en de uiterst geringe kosten die (nog) gemoeid zijn met het lenen van boeken, hebben het voor steeds meer boekenlezers aantrekkelijk gemaakt (een deel van) hun boeken te lenen in plaats van te kopen. Deze aantrekkingskracht oefenen, zo wordt beweerd, openbare bibliotheken ook uit op hen die traditioneel assortimentsboekhandels bezoeken. Hierdoor treden dezelfde nadelige effecten op als die welke de boekenclubs

zouden hebben op het kopen van boeken bij de assortimentsboekhandel. De openbare bibliotheken zouden deze effecten in sterkere mate teweegbrengen dan de boekenclubs.

Wie het rapport van Coenen raadpleegt om gegevens te vergaaren teneinde vragen te beantwoorden over de ontwikkeling van de assortimentsboekhandels wordt teleurgesteld. De verstrekte informatie is uiterst globaal en summier. Voor een deel berust zij op oncontroleerbare schattingen. Coenen vermeldt een aan Bertina²² ontleend schema waarin wordt vermeld wat een assortimentsboekhandel is, hoeveel er daarvan zijn in een niet nader genoemd jaar en uit hoeveel courante en minder courante titels hun voorraad gemiddeld bestaat. Daarnaast bericht hij dat, afgaande op de respons van een enquête waarin de belangstelling voor een publicitaire actie onder boekhandelaren werd gepeild, 200 vestigingspunten van belang lijken te zijn voor de verkoop van literatuur, met name de langzaam verkopende literaire boeken. Tenslotte stelt Coenen dat er in Nederland 25 à 50 boekhandels zijn die "literaire specialisten" zijn. Hieronder verstaat hij "boekhandels met veel literaire titels"²³. Ook dit cijfer wordt niet nader geadstrueerd.

Over de positie van literaire boeken bij boekenclubs, - de verkoopcijfers en de leden die deze aanschaffen - zegt Coenen het volgende: "Het aandeel in de verkoop van literaire boeken door boekenclubs bedraagt 18% (traditionele boekverkopers 61%). In toenemende mate zien de boekenclubs ook hier mogelijkheden. Zo heeft de E.C.I. een literaire serie getiteld: Schrijvers van Nu, waarin het werk van Oek de Jong, Jeroen Brouwers en F.B. Hotz. Het totale fonds van de E.C.I. omvat zo'n 30 à 50% oorspronkelijk Nederlandse literaire titels. Voor het literaire minderheidsboek lijkt de boekenclub uit [sic] principe geen distributiekanaal van betekenis te kunnen zijn"²⁴. De conclusie aan het einde van dit citaat wordt niet onderbouwd. Het zeer hoge percentage oorspronkelijk Nederlandse literaire titels in het fonds van de E.C.I. is onjuist. Wederom rekent Coenen tot literaire

titels àlle romans, novellen en dichtwerken voor volwassenen, dus ook niet-literaire titels.

Ook over het belang van openbare bibliotheken als verspreidingskanaal voor literaire werken biedt Coenen ontoereikende informatie. Hij vermeldt slechts dat er in 1977 naar schatting 12 miljoen literaire boeken door deze instellingen werden uitgeleend. Ongeveer 5 miljoen hiervan waren oorspronkelijk Nederlandse literaire werken²⁵. Of deze cijfers betrouwbaar zijn valt niet na te gaan; Coenen zegt niet wat hij hier onder "literaire werken" verstaat. Over de lezers - kopers en leners - van literaire boeken zegt Coenen: "De omvang van de groep personen die boeken kopen en literatuur regelmatig lezen wordt geschat op 5% van de bevolking, terwijl zo'n 40% af en toe literatuur leest, meestal van het eenvoudiger, makkelijk leesbare soort"²⁶. Wederom is er onzekerheid over hetgeen Coenen onder "literatuur" verstaat. De zinsnede "literatuur van het eenvoudiger, makkelijk leesbare soort" suggereert dat met deze term ook boeken worden aangeduid die tot de niet-literaire ontspanningslectuur behoren.

NOTEN

1. Coenen, A.W.M.: Het literaire boek. Schets van de stand van zaken. Leiden, 1980.
2. Onder meer in: Assendelft, J. van: "Tussen tekst en toonbank. Een onderzoek naar de bestaansmogelijkheden van het literaire boek op de Nederlandse boekenmarkt." Amsterdam, 1981; Berg, H.O. van den, Blanken, A.A., en B. Wijtman: De sociaal-ekonomische positie van kunstenaars. Verslag van een vooronderzoek. Amsterdam, 1981; Haanstra, F., Godefrooij, P., en P. Hartogs, Ontmoetingen van schrijvers met lezers. Een onderzoek naar de stichting Schrijvers School Samenleving. Amsterdam, 1982.
3. Coenen, p. 14.
4. Ibid., p. 14
5. Stichting Speurwerk betreffende het Boek: Boekenvakboek. Cijfergids voor de informatiesektor 1980. Amsterdam: Kosmos, 1981, p. 70-71.
6. Een uitzondering vormen de boeken met UGI-codes 416 en 910, de literaire toneelwerken en literaire non-fictie. Deze worden ondergebracht in andere categorieën van de titelproductie-statistieken.
7. De bespreking van de informatie die Coenen verstrekt over de distributiekkanalen van het literaire boek wordt uitgesteld tot de volgende paragraaf. Daarin komen enige zaken aan de orde die de consumptie en distributie van literatuur betreffen. In deze paragraaf wordt aandacht geschonken aan enkele aspecten van de produktie van literaire boeken.
8. Coenen, p. 15 en p. 28.
9. Ibid., p. 22.
10. Ibid., p. 15.
11. Ibid., p. 26.
12. Ibid., p. 26.
13. Zwan, A. van der: De sociale positie van de auteur in Nederland. Verslag van een verkennend onderzoek. Onderzoeksmateriaal. Amsterdam, 1971.
14. Coenen, p. 15.
15. De mediaan is de waarde behorend bij de middelste waarneming van een set waarnemingen.

16. Ibid., p. 15.
17. Ibid., p. 28.
18. Ibid., p. 18-21.
19. Ibid., p. 34-35.
20. Ibid., p. 15.
21. Ibid., p. 15.
22. Bertina, S.M.: De gevolgen van het loslaten van de Vaste Prijs. Amsterdam, 1980.
23. Coenen, p. 39.
24. Ibid., p. 44.
25. Ibid., p. 40.
26. Ibid., p. 50-51.

ISSUES OF THE TILBURG PAPERS IN LANGUAGE AND LITERATURE

16. -1982 Hanneke Houtkoop-Steenstra: Beurtwisseling en beurtopbouw in forumdiscussies
- °17. -1982 Ewa Sharwood Smith en Jenny Wormer: Towards the creation of an ESP writing course for Dutch learners at university level
- °18. -1982 Henk Pander Maat: Spreekperspectieven en spreekrollen Praten over buitenparlementaire actie
- °19. -1982 Willie van Peer: How to do things with texts
Toward a pragmatic foundation for the teaching of texts
- °20. -1982 Guust Meijers: Verslagen:
- International Colloquium on Language Teaching as a function of well-defined needs, Parijs, 1-4 oktober 1981
- Séminaire: "Accès à l'information"
"La Négociation en Français Commerciale"
- °21. -1983 Konrad Ehlich: Alltägliches Erzählen
22. -1983 Els Andringa: Diskrepanztheorie und Lesemotivation
23. -1983 Jan Koster: Taalkunde. Van common sense naar wetenschap
24. -1983 Els Andringa: Verslag Symposium "Deutschdidaktik"
- °25. -1983 Casper de Groot: Typology of states of affairs
- °26. -1983 Cees van Rees: How A Literary Work Becomes a Masterpiece
27. -1983 Konrad Ehlich: Literarische Landschaft und deiktische Prozedur: Eichendorff
28. -1983 Gail Jefferson: Two Explorations of the Organization of Overlapping Talk in Conversation
29. -1983 Gail Jefferson: On the Interactional Unpackaging of a Gloss
30. -1983 Gail Jefferson: Two papers on 'Transitory Recipientship'
31. -1983 Pieter Nieuwint: WERKWOORDEN IN NEDERLANDSE 'COUNTERFACTUALS'
32. -1983 Hans van Driel: Ondertitelen versus nasynchroniseren: een vooronderzoek
33. -1983 Henk Pander Maat: Onderzoek in conflictbehandeling in gesprekken
34. -1983 Gail Jefferson: Issues in the Transcription of Naturally-Occuring Talk:
Caricature versus Capturing Pronunciational Particulars
35. -1983 Gail Jefferson: An Exercise in the Transcription and Analysis of Laughter
36. -1983 Reineke Bok en Anneke Groos: Ergativiteit
37. -1983 Reineke Bok-Bennema: On pro-drop pronominal anaphors in Eskimo

38. -1983 Gail Jefferson: Another failed hypothesis: pitch/loudness as relevant to overlap resolution.
39. -1983 Cees van Rees: Advances in the empirical sociology of literature and the arts: the institutional approach
40. -1983 Jan Koster: De onsemiotisering van het wereldbeeld
41. -1983 Jan Koster: Reflexives in Dutch
42. -1983 Gail Jefferson: Notes on a Possible Metric
43. -1983 Casper de Groot: A magyar nyelv és a relator elvek
44. -1983 Konrad Ehlich: Die Lust des Linguisten am Spiel - Saussure
45. -1984 Willie van Peer: Pulp and Purpose: Stylistic Analysis as an Aid to a Theory of Texts
46. -1984 Henk Pander Maat: Sofistiek en dialectiek: Discussie-idealen en discussiepraktijken in het laat-5e-eeuwse Athene
47. -1984 Renkema, J. en P.C. Uit den Boogaart, HATA. Halfautomatische Tekstanalyse, Een vooronderzoek
48. -1984 D.J. Tilborghs: Het informatieve gehalte van het rapport "Het literaire boek. Schets van de stand van zaken."

(° = out of print)

All correspondence to Casper de Groot
 Tilburg University
 Dept. of Linguistics
 P.O. Box 90153
 5000 LE TILBURG

Leiden,
9 mei 1984

Geachte mevrouw, mijnheer,

Het is alweer enige tijd geleden dat u van de hand van Dhr. D.J. Tilborghs een stuk heeft ontvangen getiteld: "Het informatieve gehalte van het rapport 'Het literaire boek. Schets van de stand van zaken'". Dit stuk bevat een kritiek op een door mij samengesteld rapport.

Met deze brief met bijlage wil ik op de kritiek van Dhr. D.J. Tilborghs reageren. Alvorens dit te doen wil ik een enkele opmerking maken over de wijze waarop de kritiek openbaar is gemaakt. Tilborghs heeft zijn kritiek geschreven in de "Tilburg Papers in Language and Literature", afgekort met Till. Voor alle duidelijkheid: het betreft een intern blad van de "Tilburg University, Department of Language and Literature". Voor deze gelegenheid heeft men het geschrift op een wat grotere schaal verspreid, dat wil zeggen toegestuurd aan een aantal mensen buiten de letterenfakulteit, waaronder aan mij.

Na het geschrift te hebben gelezen, heb ik contact opgenomen met Dhr. D.J. Tilborghs. Een reactie van mij in Till bleek niet mogelijk. Wel zijn mij de namen verstrekt van de personen aan wie het blad ter kennisname is gestuurd. Voor mijn reactie op de

kritiek staat mij slechts een weg open: u allen (in totaal 30 personen) een brief te sturen.

De eerlijkheid gebiedt mij te zeggen dat ik deze procedure laakbaar vindt. Het is in de wetenschap gebruikelijk dat, wanneer men kritiek levert, men ook de mogelijkheid van weerwoord geeft.

In het bijgevoegde stuk geef ik u mijn antwoord op de kritiek van dhr. Tilborghs.

Met vriendelijke groeten,

Drs. A.W.M. Coenen

Inleidende opmerkingen

Dhr. Tilborghs verpakt zijn kritiek op het onderzoek 'Het literaire boek. Schets van de stand van zaken' in woorden die enig vuurwerk doen verwachten. Op pagina 2 schrijft Tilborghs:

'In mijn ogen echter maakt de studie van Coenen haar pretentie in onvoldoende mate waar. De verstrekte informatie is uiterst summier. Tevens kent het rapport ernstige gebreken. Het biedt geen basis voor het beantwoorden van een aantal fundamentele vragen over de materiële aspecten van het literaire boek. Een substantieel gedeelte van Coenen's stellingen berust op niet nader gemotiveerde schattingen; in een aantal gevallen is de verstrekte informatie aantoonbaar onjuist.'

Ik wil op de hoofdpunten van de kritiek in het onderstaande nader ingaan. Allereerst wil ik opmerken dat het rapport niet meer maar ook niet minder pretentie heeft dan het weergeven van de stand van zaken anno 1980.

Tilborghs geeft aan hoe hij zijn kritiek opbouwt. Hij zegt:

'Ik bespreek enige ontwikkelingen rondom het (literaire) boek die, naar de mening van partijen uit het boekenvak, negatieve effecten hebben c.q. zullen hebben voor de beschikbaarheid van het (literaire) boek. De inschatting van deze effecten vereist inzicht in een aantal basisaspecten van de produktie, distributie en consumptie van het (literaire) boek. Ik ga na welke informatie Coenen over deze basisaspecten te berde brengt en wijs daarbij op de aanzienlijke lacunes en gebreken die zij vertoont.'

Mijn taakstelling¹ was het geven van een schets van de stand van zaken en niet het aandragen van informatie die nodig is om de problemen met betrekking tot de beschikbaarheid van het literaire

¹Het betrof een opdracht van het Ministerie van W.V.C.

boek op te lossen of zelfs aan de oplossing een bijdrage te leveren. Ik vind dus dat het rapport niet op deze wijze mag worden getoetst. De lezer mag wel verwachten dat de informatie die in het rapport wordt verstrekt, adequaat en juist is.

Over de uitvoerigheid van de informatie in het rapport moet eenieder zijn eigen oordeel vellen. Tilborghs vindt het in elk geval summier. Ik wil er op wijzen dat voor het verzamelen van informatie en het rapporteren minder dan drie maanden beschikbaar waren. In deze periode is een omvangrijke hoeveelheid literatuur verzameld en bestudeerd en zijn er gesprekken gevoerd met diverse boekhandelaren, uitgevers, vertegenwoordigers van overkoepelende organisaties en deskundigen. De rapportage van deze gesprekken omvatte meer dan 250 pagina's.

De beweringen van Tilborghs met betrekking tot onjuist vermelde feiten in het rapport wil ik in het onderstaande op de voet volgen.

De omschrijving van literaire boeken

In het rapport 'Het literaire boek' wordt een praktische definitie gebruikt van literaire boeken, namelijk: 'Literatuur is datgene dat uitgevers als literatuur accepteren'. Kritiek van Tilborghs is dat uitgevers vanwege materiële en ideële belangen boekwerken aanduiden met 'literair', terwijl deze dit predicaat niet verdienen. Dit is nu juist het probleem dat moet worden opgelost, namelijk wat de een (uitgever, criticus, schrijver) literair vindt, vindt de ander niet literair. Om uit dit dilemma te komen is juist deze definitie gehanteerd. Hiermee is tevens aangegeven dat het niet gaat om een wel omschreven genre van boeken.

Tilborghs gaat verder en hij heeft het dan over een voetnoot waarin staat dat 'wat uitgevers onder literatuur verstaan wordt ingedeeld in codes.'. Met name het woord 'uitgevers' is hem daarbij in het verkeerde keelgat geschoten: 'immers uitgevers

hanteren volgens Tilborghs een gevaloriseerde kwalifikatie'. (Ik betwijfel dit omdat het niet in hun belang is.) Gelukkig blijkt het niet zo erg te zijn. Tilborghs schrijft namelijk:

'Zonder het echter te beseffen, ondervangt Coenen dit bezwaar en wel door de operationalisatie van zijn omschrijving met behulp van de U.G.I.-codes 410, 413, 416 en 910. De toekenning van deze codes geschiedt namelijk niet door uitgevers, zoals Coenen stelt, maar door een speciale afdeling van het Centraal Boekhuis. Deze organisatie intermedieert tussen uitgeverijen en boekhandels.'

Dit is juist en ik besepte het ook. Echter: Op het beleid van het Centraal Boekhuis hebben de uitgevers in belangrijke mate invloed. Verder wordt door uitgevers een suggestie gedaan omtrent de indeling. Het lijkt mij in dit verband dan ook alleszins redelijk om te spreken over een indeling door uitgevers.

Tilborghs komt tot de konklusie:

Derhalve heeft Coenen een adequaat middel in handen om in het kader van zijn onderzoek literaire en niet-literaire werken van elkaar te onderscheiden. Daarnaast echter stelt hij in een aantal cruciale gevallen stilzwijgend literaire boeken gelijk aan een geheel andere verzameling boeken, namelijk de categorieën 'romans en novellen' en 'dichtwerken' welke voorkomen in de titelproductie-statistieken van de VBBB, de Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels. Het ontgaat Coenen dat deze categorieën alle fictietitels voor volwassenen omvatten, met uitzondering van toneelwerken; dus deels boeken die de gememoreerde 'literaire' U.G.I.-codes dragen, deels boeken met geheel andere U.G.I.-codes en die gemeenlijk worden aangeduid met termen als 'ontspanningslectuur' of 'triviale lectuur'. Daardoor rekent Coenen boeksoorten tot de literatuur die volgens de heersende opvatting daartoe in het geheel niet behoren. Bovendien laat Coenen, door literaire werken gelijk te stellen met twee grote klassen fictietitels, het weliswaar kleine segment literaire niet-fictie buiten beschouwing.'

Dit is juist. Tilborghs schrijft alleen niet op dat een onderzoeker 'moet roeien met de riemen die hij heeft'. Er waren namelijk geen gegevens beschikbaar over onder meer titelproductie gebaseerd op de U.G.I.-codes. Om die reden is gebruik gemaakt van de indeling van het VBBB, hetgeen expliciet is aangegeven en waarbij gewezen is op de gebrekkigheid van de indeling. De konklusie die Tilborghs trekt is: *Deze onzorgvuldigheid heeft meer dan eens tot gevolg dat er niet ter zake doende of zelfs onjuiste informatie wordt verschaft over de materiële aspecten van het literaire boek.*' In het vervolg toont Tilborghs dit, zoals ik nog laat zien, niet aan.

Omzet in geld en exemplaren

Op pagina 22 van 'Het literaire boek' wordt (nadat informatie is verstrekt die voornamelijk is gebaseerd op statistieken van de Stichting Speurwerk over produktie van titels, omzet van boeken in geld en exemplaren in een reeks van jaren) getracht een samenvattend beeld te geven van de ontwikkelingen in de periode 1969-1979. De gegeven informatie zou volgens Tilborghs onjuist zijn: de kritiek richt zich onder meer op de waarde die wordt toegekend aan de grootheid 'gemiddeld verkochte oplage'. Deze waarde wordt in het rapport geschat op 2.500 in 1969 en op 2.000 in 1979. Hoe is deze schatting tot stand gekomen? Welnu, op de eerste plaats is in het voorafgaande deel van het rapport uiteengezet dat de stijging van de titelproductie in het algemeen geen tred heeft gehouden met de stijging van het aantal verkochte exemplaren. Gevolg moet dan zijn dat het aantal exemplaren per titel daalt. Deze trend is voor het literaire boek, waarover geen afzonderlijke cijfers beschikbaar zijn, overgenomen en wel in dezelfde verhouding. De schatting is verder gebaseerd op gesprekken met 7 literaire uitgevers. Deze gaven allen gelijksoortige informatie over de gemiddelde verkochte oplage per titel. Ook waren zij van mening dat de verkochte oplage in deze periode is gedaald. Wellicht ten overvloede wijs ik er op dat de

begeleidingscommissie van het onderzoek, waarvan onder meer Dhr. G. Lubberhuizen deel uitmaakte, deze schatting niet heeft aangevochten.

De schatting van het aantal literaire boeken is naar de mening van Tilborghs te hoog. Deze zou namelijk gebaseerd zijn op de produktiestatistieken van het V.B.B.B. die naar de opvattingen van Tilborghs, die hij in een bijzin verheft tot de vigerende opvattingen over literatuur, slechts voor een klein deel bestaan uit als literair aan te merken titels. Overigens was de titelproductie van 15 literaire uitgevers in 1979 \pm 200 titels. Door mij werd uitgegaan van een totaal aantal van 850 literaire titels in het oorspronkelijk Nederland.

Opgemerkt wordt dat de hele beschrijving is opgezet om een schatting te krijgen van het jaarlijks inkomen van schrijvers uit royalty. Het wordt door Tilborghs bekeken in een stellingname rond de vaste boekenprijs. Hier is de schatting niet voor bedoeld en hier moet de schatting ook niet voor worden gebruikt. Bovendien hebben de schattingen alleen betrekking op oorspronkelijk Nederlands werk. Nadat Tilborghs heeft beweert dat de schattingen onjuist en niet correct zijn, waarvan hij mij niet overtuigd heeft, doet hij geen enkele poging zelf een betere schatting te geven.

Op pagina 9 van de 'paper' gaat Tilborghs in op het inkomen van schrijvers aan royalty. Ten onrechte beweert Tilborghs hier dat in het rapport niet is aangegeven dat de inkomsten uit royalty van schrijver tot schrijver verschillen (zie pagina 23 van 'Het literaire boek').

De gemiddelde winstgevendheid van titels

Tilborghs stelt vervolgens dat geen informatie is gegeven over de gemiddelde winstgevendheid. Onduidelijk is wat Tilborghs verstaat onder 'gemiddelde winstgevendheid'. Wanneer hiermee wordt bedoeld de winst per titel gedeeld door het aantal titels, dan is

dit niets ander dan de brutowinst van de uitgever gedeeld door het aantal titels. Wanneer er mee wordt bedoeld een overzicht van deze winst per titel, dan is de vraag of Tilborghs notie heeft van wat hij vraagt. Veel literaire uitgevers – zeker de kleinere – zullen niet in staat zijn dit cijfer voor hun bedrijf en de door hen uitgegevens titels te verstrekken en als ze het al kunnen, dan wordt het niet openbaar gemaakt. Uitgevers bleken in de interviews wel bereid te zijn een schatting te maken over winst- en verliesgevende titels in het algemeen. Circa 80% van de titels zou volgens de uitgevers verliesgevend zijn. In totaal zijn er in 1979 ± 2.000 literaire boeken (oorspronkelijke en vertaalde romans en novellen) uitgegeven, hetgeen leidt tot de schatting van 400 titels die winstgevend zijn.

Naar de mening van Tilborghs kan niet worden uitgemaakt of de winst op de 400 rendabele titels het verlies op de overige titels overtreft. Het is redelijk om aan te nemen dat een uitgever, wil hij blijven uitgeven, streeft naar rentabiliteit van zijn onderneming.

In 'Het literaire boek' wordt slechts aangegeven hoe moeilijk het onder de gegeven omstandigheden is om een literaire uitgeverij op een rendabele wijze te leiden. De uitgever heeft feitelijk te maken met een produktiedwang. Het cijfer over het aantal literaire titels in de periode 1945-1970 waarvan de oplage groter is dan 12.000 wordt geschat op een half procent. Het is hier niet ter zake of dit cijfer juist of onjuist is. Terzake is dat een groot aantal boeken dat wordt uitgegeven verliesgevend is en dat uitgevers (en ook boekhandelaren) stellen dat dit om bekende redenen nodig is. Het verstrekte cijfer is slechts een nadere illustratie van de algemene konklusie dat uitgevers slechts 20% van hun titels economisch rendabel kunnen produceren.

Het instrument dat mogelijk maakt dat een uitgeverij kan renderen is de C.V.P. De zorg voor de rentabiliteit van de onderneming (op langere termijn) dat wil zeggen de zorg voor de uitgifte van rendabele titels, maakt dat de uitgever een groot aantal titels

moet laten verschijnen. In zoverre wordt in "Het literaire boek" aangetoond dat de vaste boekenprijs een economische noodzaak is en dus gehandhaafd moet blijven. Vraag is, en deze vraag heb ik in een andere publikatie aan de orde gesteld, of de zorg voor de rentabiliteit van de onderneming die maakt dat de uitgever onder een 'titelproduktiedwang' staat (en dit geldt sterker voor de kleinere dan voor de grotere uitgever) niet het systeem van de C.V.P. ondermijnt.

Tilborghs ventileert vervolgens de mening dat de aantasting van de vaste boekenprijs een verschraling inhoudt van het (literaire) boekenaanbod. Dit ben ik met hem eens. Hierboven, maar ook in 'Het literaire boek' heb ik aangegeven waarom dit zo is. Verder heb ik aangegeven welke interne krachten er in de boekenbranche werkzaam zijn die de vaste boekenprijs ondermijnen.

Tilborghs merkt bij zijn verdere bespreking herhaaldelijk op dat bepaalde voor hem kennelijk noodzakelijke gegevens ontbreken. De reden hiervoor is eenvoudig: ze zijn niet voorhanden.

Slotopmerking

Ik wil niet nalaten om tot slot op te merken dat ik de bespreking van 'Het literaire boek. Schets van de stand van zaken' beneden het niveau acht van wat verantwoord is. In het bijzonder doel ik hierbij op het woordgebruik van Tilborghs. Studenten moeten nog veel leren. Ik neem het hem dan ook niet kwalijk. Ik ben wel de mening toegedaan dat het geschrift van Tilborghs mij aanzienlijk kan schaden; vandaar deze reactie.